

JURNALIST VA BLOGERLAR NUTQI ETIKASI

Bazarov SHERALI ABDINAZAROVICH

Termiz agrotexnologiyalar va innovatsion rivojlanish instituti

O'zbek tili va adabiyoti (tillar) kafedrası o'qituvchisi

E-mail: sheralibazarov85@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10547945>

Annotatsiya. Mazkur maqolada jurnalist va blogerlar nutqi madaniyati, shuningdek, bloger, jurnalistlar nutqining o'ziga xos ta'siri yoritib berilgan. Maqola davomida nutq samaradorligiga salbiy ta'sir etadigan holatlar va nutqni takomillashtirish yo'llari haqida so'z boradi. Maqola so'ngida asosli fikr-mulohazalar, xulosa va takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: kasb etikasi, nutq ma'daniyati, jurnalist, bloger, muloqot.

Ommaviy axborot vositalarining bugungi globallashuv jarayonida tutgan orni juda muhimdir. Xususan, televideniye, radio va internet tarmoqlaridan kuniga minglab axborot ma'lumotlar uzatiladi. Teleradiokanallarida va internet tarmoqlarida faoliyat olib borayotgan diktor yoki boshlovchi jurnalistlarning nutqlari ravon, talaffuzlari aniq bo'lishi kerak. Jurnalistning nutq madaniyati, ovozi yangilikning qimmatini oshirishga xizmat qiladi. Ovozning ta'sirchan kuchi va uning inson ruhiyatiga ta'sir etish imkoniyatlarini rad etib bo'lmaydi. Ovozning noto'g'ri qo'yilishi, tovushning past-balandligi axborotni yetkazishda to'sqinlik qilishi mumkin. Shuningdek, suxandonning adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda ko'rsatuv olib borishi, davlat tilining boy imkoniyatlaridan mohirona foydalanish orqali ta'sirchanlikka erishishi, boshlovchi matn yozayotganda professional metodlarni qo'llashi kabi omillar jurnalist muvaffaqiyatini belgilab berishiga asoslangan.

M.Jumayev, D.Rahmonov, K.Adashboeva [Жумаев М., Раҳмонов Д. 2013. — Б. 311] kabi tadqiqotchilarning maqolalarida teleboshlovchilarning nutq madaniyati, reportyor sifatida ishlash va axborot teleko'rsatuvining olib boruvchisi maqomiga erishish tadriji, telejurnalistning ijodkorligi, mavzu va uslub tanlashdagi mahorati, ko'rsatuvlarni tayyorlashdagi ishtiroki haqida bir qancha fikrlarni keltirib o'tishgan. Rus olimlaridan E.P.Proxorov jurnalistlar kasbiy etikasiga quyidagicha ta'rif beradi:

“Jurnalist kasbiy etikasi – bu kasbiy ijodiy tashkilotlarning yuridik jihatdan mustahkamlanmagan, lekin jurnalistik muhitda qabul qilingan va jamoatchilik fikri kuchini qo'llab-quvvatlovchi axloqiy yozma buyruqlar – prinsiplar, me'yorlar va jurnalistning axloqiy fe'l-atvor qoidalari” [Прохоров Е.П. 2002. — Б. 302]. Shu o'rinda, har qanday jurnalist yoki bloger (OAV)ning asosiy faoliyati jamiyat vakillari bilan muloqot qilishdan iborat. Bizga ma'lumki, bu soha vakillari og'zaki yoki yozma nutqqa murojaat qilishadi.

Yurtimizda ommaviy axborot vositalarini “to'rtinchi hokimiyat” deb bilamiz. Jamiyatda bo'layotgan har bir o'zgarishlarni bilishimizda uning tutgan o'rne katta. Bu soha nafaqat mafkura yaratadigan, uni shakallantiradigan manzil, qurol sifatida, balki turli ijtimoiy-siyosiy qarashlarni jamiyatga tezkor va aniq yetkazadigan vosita sifatida qaraymiz. So'nggi yillarda jurnalistik va bloger nutqining individual xususiyatlarini o'rganish hamda tadqiq qilishga alohida e'tibor berilmoqda.

Jamiyatda har kim o'z fikrini bemalol bildirishi, murojaat va e'tirozlari, taklif hamda shikoyatlarini erkin ifoda etisha olyapti. Bu borada jurnalist, blogerlarga katta imkoniyatlar berildi. Bular internet, undagi ijtimoiy tarmoqlar, portallar, gazeta-jurnallar, tv va radio,

xullas, axborot yetkazishning barcha vositasini, onlayn va oflayn, an'anaviy va noan'anaviy instrumentlarni qamrab oldi. Shunga yarasha insonning so'z va axborot olish erkinligi, jurnalistik faoliyat erkinligi kafolatlari tubdan mustahkamlandi, bunday huquqlarga daxl yoki qarshilik qilganlarga nisbatan tegishli javobgarlik choralari kuchaytirildi. Yurtimizda shaffof va tezkor axborot maydoni vujudga keldi. Turli axborot saytlari rivojlana boshladi, blogerlik harakati keng quloch yozdi. Bugun har kim va har bir tashkilot, xoh u matbuot sohasi bo'lsin, xoh boshqa soha o'z sayti, "Telegram" kanali, "Facebook", "Youtube", "Instagram" kabi ijtimoiy tarmoqlarda o'z sahifalarini yuritishi oddiy holga aylandi. Tabiiyki, bunday holatda axborot olish va yetkazish jabhasida ham raqobat keskin kuchayib ketdi.

Bugungi kunda jamiyatda auditoriya qamrovi bo'yicha, umuman, kontent reytinglarida nodavlat ommaviy axborot vositalari, xususan, internet saytlari, shuningdek, blogerlar yuritayotgan onlayn kanallar yetakchi o'rinlarda turadi [<https://kun.uz/uz/news/2019/08/30>]. Biz ularning bu yutuqlaridan faqat xursand bo'lamiz. Shu o'rinda davlat va nodavlat ommaviy axborot vositalari o'rtasida sog'lom raqobat paydo bo'ldi.

Har qanday yo'nalishda faoliyat olib borayotgan jurnalist yoki bloger – so'z tanlashdagi va qo'llashdagi mahoratining tadqiq etilishi tilshunosligimiz rivojida o'ziga xos ahamiyatga ega. Hozirgi kunda ommaviy axborot vositalari vakillariga jurnalistlar qatoriga blogerlar ham kiritilmoqda. Jurnalistning individual mahorati hamda nutqi aynan shu jihat orqali yaqqol ko'rinadi. Keyingi vaqtlarda shu soha vakillariga imkon qadar qo'shilayotgan blogerlardan ham jurnalistga xos bo'lgan me'yorlarga amal qilishni davr taqozo etmoqda. Tilshunosligimizda jurnalist nutqining o'ziga xosligi, jumladan, ijtimoiy tarmoqlar orqali faoliyat olib borayotgan blogerlar nutqi ham adabiy til me'yorlariga amal qilinishi kabi jihatlar bosh mavzu sifatida ko'tarilmoqda. Telejurnalist nutqini uslubiy jihatdan tahlil qilish, jurnalist va bloger tilning badiiy tasvir vositalaridan, shuningdek, umuman tildan foydalanishdagi mahoratini va bu orqali uning o'zbek tili rivojidagi o'rnini belgilashdan iboratdir. Ular nutqining uslubiyatini o'rganish quyidagi vazifalarni bajarishni taqozo etadi:

- Jurnalistikaning o'zbek tilshunosligida o'rganilish holatini ilmiy-tanqidiy baholash;
- Jurnalist va blogerlar nutqining fonetik xususiyatlarini tahlil etish;
- Jurnalist va blogerlar nutqining lingvistik tamoyillarini o'rganish;
- Jurnalist va bloger nutqining morfemik xususiyatlarini tahlil qilish;
- Jurnalist va blogerlar nutqi grammatik-stilistik jihatdan tahlil qilish. Bundan tashqari sohada faoliyat olib borayotgan jurnalist va blogerlar gender tengligi ham muhimdir.

Bugungi tilimizdagi eng noxush qusurlardan biri – so'z va iboralarni soxta liboslarga burkab, chirmab, go'yoki shu tilda chiroyli so'zlash uchun so'zlarning mazmuni va mohiyatiga yetmasdan talqin qilish holatlari ko'p uchramoqda. Teleradiokanallarda, ayniqsa, xususiy televideniye hamda radiokanallarda duch kelgan matnni alohida umumxalq tiliga xos bo'lgan so'zlar orqali jonli efir paytida foydalanish odat tusiga aylandi. Jumladan, "Qadringiz va qaddingiz doimo baland bo'lsin" degan oddiy va hamma uchun tushunarli jumalarni yosh boshlovchilar har kungi ko'rsatuv yoki eshittirishlarda foydalanib kelmoqda. Aslida ommaviy axborot vositalari vakillari efir paytida, albatta, adabiy til qonuniyatlaridan kelib chiqqan holda til me'yorlariga amal qilishi lozim.

Imlo va talaffuzlarda ham juda jiddiy muammolar yuzaga keladi. “U” tovushi bilan “o” tovushini, bo’g’iz “h” tovushi va chuqur til orqa “x” tovushini farqlolmaydiganlar “hayot” so’zini “xayot” so’zi deya bemalol aytishmoqda. Ba’zi jurnalistlarning ochiqdan-ochiq beboshligi, savodining g’o’rligi buning ustiga tinglovchi bilan chaq-chaqlashishi efir mas’uliyatini his etmasligiga toqat qilib bo’lmaydi. Ayniqsa, nodavlat teleradiokanallardagi ko’ngilochar ko’rsatuvlar, “shou” dasturlarda sheva va lahjaga xos bo’lgan so’zlardan foydalanishmoqda. Aslida, “Jurnalist” – o’z nutqi, tashqi ko’rinishi hamda dunyoqarashi bilan qolgan soha vakillaridan ajralib turishi lozim. Jumladan, hozirgi kunda faoliyat olib borayotgan jurnalist: teleboshlovchi, suhandon yoki sport sharhlovchilariga – “O’zbekiston” telekanali “Assalom O’zbekiston” ko’rsatuvi suxandoni Rustamova Dildora, “Sevimli” telekanali “Yangi zamon” dasturi muxbiri Olimov Jahongir, “Zo’r tv” telekanali “Bu kun” informatsion tahliliy dasturi muxbiri Nosirova Iroda hamda “Sport” telekanali futbol sharhlovchilari Hamidov Xayrulla va Fayziyev Davronlarni namuna qilib ko’rsata olamiz.

Bloggerlardan huquqiy maslahat va jamoatchilik uchun qonunlarimizda bo’layotgan muhim yangiliklarni yoritib boruvchi “Xushnudbek.uz” telegram kanali blogeri Xudoyberdiyev Xushnudbek, tilshunos va jurnalist “Asanov formati” telegram kanali blogeri Asanov Eldar, sport sharhlovchisi, “Kun.uz” sayti muxbiri hamda blogger Akmalov Boburlarni yuqorida nomi keltirilib o’tilganlar ro’yxatiga qo’shishimiz mumkin.

Aksincha, ba’zi jurnalist va bloggerlarning xato va kamchiliklarini umumlashtirgan holda quyidagi fikrga kelamiz. Muloqot paytida e’tibor qaratilishi lozim bo’lgan xotolar:

1. Teletomoshabinlarning talab-istaklarini e’tiborga olish zarur, avvalambor, odamlar uchun kerakli bo’lgan voqea-hodisalarga qiziqish bildirish kerak. Shuning uchun har qanday axborotni uzatishda yoki fikrni bildirishda auditoriyaning manfaatlaridan kelib chiqish zarur.
2. Auditoriyani bilmaslik axborot uzatishida yoki fikr bildirishda konkret auditoriyaning xususiyatlari talab-ehtiyojlari manfaatlariga tayanish lozim;
3. Muloqot ikki yoqlama jarayon ekanligini hisobga olmaslik bu axborotni uzatish jarayonining o’zi - hali muloqot o’rnatiladi degani emas, auditoriya ham munosabat bildirib boshlagandagina muloqot o’rnatiladi va samara beradi.

Jurnalist va bloggerlar nutqining muhim fazilatlaridan biri – ifodalilik, ta’sirchanlikdir. Ifodali, ta’sirchan nutq tinglovchida qiziqish uyg’otadi, uning ongiga tez yetib boradi, uning e’tibori va qiziqishini qozonadi. Nutqning aloqaviy sifatlari-aniqligi, to’g’riligi, mantiqiyliqi, sofliqi (tozaligi) – nutqning ta’sirchanligini oshirishga xizmat qiladi [Bazarov Sh., 2023-yil 7-son, — 84].

Jurnalist va blogger nutqi samarador bo’lishi uchun quyidagi talablarga javob berishi kerak:

1. Nutq auditoriyaga mos bo’lishi kerak;
2. Nutq aniq bo’lishi kerak;
3. Nutq ta’sirchan bo’lishi munosabat uygotishi lozim;
4. Nutq aniq maqsadga yo’naltirilishi kerak;
5. Nutq o’qilmaydi balki tinglanadi. Shu bois sof muloqot bilan bog’liq talablar vujudga keladiki, ularni hisobga olish zarur. Bizningcha, bugungi kun jurnalistlari hamda bloggerlari o’zlari ustiida ko’proq ishlashlari, o’zlariga yanada talabchan bo’lishlari kerakligini taqozo etadi. Blogger auditoriya talab etadigan yangiliklarning, turi va mazmunini his qilishi kerak, aks holda u an’anaviy jurnalistika vakillari va boshqa bloggerlar bilan raqobatga bardosh berolmaydi. Bloggerlarga qo’yiladigan yana bir talab – turli rahbarlar va politexnologlarning

bevosita yoki bilvosita buyurtmalarini bajarishdan bosh tortishdir. Blogerlik faoliyatini olib boradigan muallif nafaqat savodli, shu bilan birga u ham tashqi, ham ichki erkinlikka ega bo'lishi zarur. Blogerlarning bir qismi odatda muntazam yozadigan doimiy mualliflar bo'lmaydilar.

Bizning fikrimizcha, jurnalist va blogerlar vakillarining milliy madaniy leksikondan foydalanishiga turli xil auditoriyani hisobga olgan holda ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak. Madaniy haqiqiylik va inklyuzivlik o'rtasida muvozanatni saqlash juda muhimdir. Ommaviy axborot vositalari faoliyatining tashkilotchilari, ya'ni jurnalist va blogerlar o'z faoliyatining ijtimoiy va ijodiy erkinligi uchun tinimsiz kurash olib boradilar. Har bir jurnalist hamda bloger o'z faoliyatining ijtimoiy va ijodiy muammolarini hal etishi eng yuqori erkinlikdir. Shunday qilib, jurnalist va blogerlar har bir tayyorlagan material, ma'lumotni o'z auditoriyasiga yetkazib berishda nutq madaniyatiga e'tibor qaratishi lozim deb hisoblaymiz. Hozirgi kunda davlat va nodavlat teleradiokanallarida hamda ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat olib borayotgan muxbir, suxandon, teleboshlovchi, sharhlovchi hamda blogerlar adabiy til qonun-qoidalariga to'liq amal qilishi shart ekanligini ta'kidlab o'tmoqchimiz.

References:

1. Жумаев М., Рахмонов Д. Телебошловчи: у қандай савияга эга бўлиши керак? // Олий журналистика курсларида ихтисослашув масалалари: II илмий-амалий семинар материаллари. — Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2013. — Б. 311 – 313
2. Адашбоева К. Телебошловчи ва унинг кўрсатувлардаги ўрни // Олий журналистика курсларида ихтисослашув масалалари: II илмий-амалий семинар материаллари. — Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2013. — Б. 354 – 360.
3. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. М.: 2002. — Б. 302.
4. Саидов Ҳ. Янгиликлар ёзиш ва таҳрир санъати. — Т.: “Маърифат-мададкор”, 2002. — Б. 24.
5. Пардаев А., Рўзиев Ф., Маҳмадалиев Х. Журналистикада тил ва ифода. — Т.: “Истиқлол”, 2006. — Б. 14 – 16.
6. <https://kun.uz/uz/news/2019/08/30> sayti.
7. Bazarov Sh., Jurnalist va blogerlar faoliyatida nutq madaniyatining o'rni va ahamiyati, “Tamaddun nuri” jurnali, 2023-y 7-son, — B. 84.